

Рівненський державний гуманітарний університет

**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 6

Рівне – 2016

УДК 316.627:159.9

ББК 88

П 86

Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. - Випуск 6 - Рівне: О. Зень, 2016 – 252 с.

ISBN 978-617-601-141-5

*Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології.
Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів,
учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Павелків Роман Володимирович - доктор психологічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Безлюдна Валентина Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Максименко Сергій Дмитрович – академік-секретар відділення психології, вікової фізіології дефектології НАПН України, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім. Г. С. Костюка

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Юрченко Вікторія Миколаївна – доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Михальчук Наталія Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Шугасєва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Вірна Жанна Петрівна – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Гошовський Ярослав Олександрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Воробйов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету;

Корчакова Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (**відповідальний секретар**);

Созонюк Ольга Степанівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 8 від 31 березня 2016 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію **Серія КВ №18713-7513Р**

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет.
e-mail: pavelkiv_rv@ ukr.net

ISBN 978-617-601-141-5

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016

РОЛЬ РЕФЛЕКСИВНОГО МЕХАНІЗМУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ У СФЕРІ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА САМОСВІДОМОСТІ

У статті висвітлюється роль рефлексії як центрального психологічного механізму у розвитку моральної свідомості та самосвідомості особистості. Зазначено, що моральна активність особистості неможлива без рефлексії, яка пов'язує моральну сферу особистості з психікою інших людей, виступає підґрунтям для логічних операцій морального мислення. Підкреслено, що функціонування рефлексивних механізмів спрямовується на вирішення двох завдань: пізнання іншого і зумовлювання власних моральних дій та вчинків. Обґрунтовано значущість рефлексивних дій в процесі реалізації людиною моральної поведінки, виділено та охарактеризовано в межах особистісного аспекту рефлексії її особливий підвид – моральну рефлексію.

Ключові слова: особистість, рефлексія, моральна рефлексія, моральна свідомість, моральна самосвідомість, моральний вчинок, моральна поведінка, саморегуляція поведінки.

Постановка проблеми. Наукове пізнання свідомості та її морального компонента належить до важливих і складних проблем не лише психологічної науки, але й взагалі сучасної теоретичної культури, оскільки свідомість людини взагалі і її моральна самосвідомість зокрема є вищими формами відображення дійсності, внутрішніми характеристиками буття людини. Враховуючи той факт, що закони соціального буття накладають відбиток на формування психічних явищ, зазначимо, що більшість психологів і філософів сходяться на думці, що моральна свідомість та самосвідомість належать саме до сфери суспільної свідомості, виступаючи її суб'єктивно-психічною формою.

Моральна свідомість формується разом з особистістю індивіда і невідокремлена від її "Я". Моральна свідомість включає в себе мораль як систему ціннісно-регулятивних принципів діяльності і поведінки людини в суспільстві, відображаючи її на рівні конкретної особистості як систему мотиваційно-ціннісних і операційних механізмів свідомості, які постійно розвиваються. Можна стверджувати, що моральна свідомість це один із компонентів свідомості людини взагалі яка відображає ступінь асиміляції особистістю суспільної моралі та має глибоко особистісний характер. Моральна свідомість є необхідною умовою організації діяльності особистості, налагодження її стосунків з оточуючими, а її структурний компонент - моральна самосвідомість - надає всім процесам суб'єктного характеру. сприяє збереженню цілісного внутрішнього світу особистості, створює той моральний фундамент, який допомагає людині в усіх життєвих ситуаціях керуватися у своїй поведінці високиморальними мотивами, не порушувати єдності мотиву і вчинку.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень. Результати аналітичного огляду проблеми розвитку моральної свідомості та самосвідомості особистості дають підстави стверджувати, що для розкриття їх сутності у психологічних роботах (Г.О. Балла, І.Д. Беха, М.І. Боришевського, Б.С. Братуся, І.В. Булах, П.Я. Гальперіна, М.Р. Гінзбурга, А.А. Гусейнов, Д.Б. Ельконіна, О.М. Леонтєва, Д.О. Леонтєва, С.Д. Максименка, Н.Ю. Максимової, Л.Е. Орбан-Лембрик, С.Л. Рубінштейна, М.В. Савчина, А.І. Титаренко, Н.В. Чепелевої, Д.І. Фельдштейна, А.А. Vandvra, L. Kohlberg, J.Gilligan, Н. Haste, J. Piaget, В. Puka, В. Skinner) використовується декілька підходів. Поняття виводять через функції (вища форма відображення, вища регулююча система); через вказівку на походження (культурний феномен, наслідок та основа соціалізації); через віднесення до структур психіки (прояв індивідуальної психіки, компонент свідомості, сфера внутрішньої свободи, система мотиваційно-ціннісних та операційно-механічних елементів свідомості); через віднесення до певної лінії наукового аналізу (психологічний феномен, філософський феномен). У своїй роботі ми розглядали

моральну свідомість як особливий конструкт психіки, що забезпечує розуміння і прийняття моральних законів та організацію відповідно з ними власної поведінки.

Метою даної статті є розкриття ролі рефлексії як центрального психологічного механізму у розвитку моральної свідомості та самосвідомості особистості.

Виклад основного матеріалу. У руслі теорії діяльності (О.М.Леонтьєв, Д.Б.Ельконін, О.В.Запорожець) моральний розвиток виступає як присвоєння дитиною моральних норм, їх узагальнення і перетворення у внутрішні “моральні інстанції”. Саме у цьому контексті реалізується ідея Л.С.Виготського про соціальну природу психіки дитини. Важливим етапом переходу від моральних знань до їх використання в життєвій практиці є етап вибору та його обґрунтування. На думку А.В.Зосимовського існує емпіричний, логічний і науково-теоретичний рівні обґрунтування вибору моральних орієнтацій. Найбільш розповсюдженим і ефективним є емпіричний рівень. Лише в безпосередній практиці досягається єдність особистісного смислу й об’єктивного значення моральної вимоги. Лише власний досвід може переконати людину в правильності чи помилковості моральних норм. У тих випадках, коли емпіричного рівня недостатньо для виникнення орієнтації в ситуації морального вибору, людина використовує логічний спосіб обґрунтування. На логічному рівні індивід подумки порівнює моральні норми, що присутні в даній ситуації, між собою і зі своєю системою цінностей, але не можливо даним шляхом обґрунтувати правильність самих (уже прийнятих) фундаментальних цінностей. Коли така проблема виникає, то виникає необхідність повернення до попереднього емпіричного рівня або ж перехід до наступного способу – науково-теоретичного. На цьому рівні обґрунтування вибір підстав моральних орієнтацій відбувається шляхом апеляції до соціально-історичних закономірностей, тенденціях розвитку суспільства [8].

Людина не може здійснювати моральну поведінку та вибір своїх дій у суспільстві без опори на моральні орієнтири, які вона сприймає як еталони. Вона завжди шукає їх сама, і сама в тій чи іншій мірі засвоює. Найбільш загальними еталонами при моральній оцінці поведінки виступають категорії добра чи зла, тобто того, до чого варто прагнути і чого потрібно уникати. О.О.Бодальов відзначає, що в кожній людині під впливом суспільства формуються загальні морально-етичні вимоги до інших людей та утворюються конкретні еталони, користуючись якими вона оцінює себе і інших. Усі ці еталони постійно збагачуються новими рисами, переосмислюються, стають усе більш узагальненими. Але це не змінює їх функції у процесі пізнання людьми один одного, і для дорослого, і для дитини вони виконують роль “мірки” [4].

Питання про вивчення механізмів морального розвитку безпосередньо наближається до питання про вивчення рефлексивних механізмів свідомості. Ще в роботах давніх мислителів підкреслювалося, що найбільш доступною для людини сферою пізнання є її внутрішній світ, її власна поведінка, а тому основне пізнання повинно спрямовуватися на самого себе, на діяльність душі. Ідея Сократа “Пізнай себе” була постановкою проблеми самосвідомості як морального вдосконалення особистості. У той же час вона стала і підґрунтям того, що надалі визначається, як самосвідомість, рефлексія. Не даремно Сократ пов’язував із самопізнанням передумови всяких чеснот людини. Лессінг називав його центром, а І.Кант – початком людської мудрості. За Г.Гегелем поняття рефлексії має декілька змістів, у тому числі і у контексті самопізнання та самосвідомості. Рефлексія – це процес самопізнання суб’єктом внутрішніх психічних актів і станів[1].

Рефлексивність – найважливіша особливість людської свідомості, без якої взагалі неможливе її нормальне функціонування. Як відзначає Е.А. Курносикова, вивчення цього механізму дозволяє виокремити у ньому дві системи: інтелектуальну рефлексію та рефлексію особистісну. Перша – виконує функцію фіксації установок, припущень, тверджень, друга – функцію самооцінки і мотивування. Особистісна рефлексія спрямована на власне „Я” суб’єкта, на усвідомлення його смислів, відношень, конфліктів. Розуміння особистісної рефлексії як виходу людини з повної поглиненості життям для вироблення відповідного ставлення до нього представлено в роботах К.О. Абульханової-Славської, А.В. Візгіної, Н.І. Гуткіної, В.П. Зінченка, В.І. Слободчикова, С.Л. Рубінштейна. Роль рефлексії, яку вона виконує в

процесі реалізації людиною моральної поведінки, спонукає до виділення в межах її особистісного аспекту особливого підвиду – моральної рефлексії (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, І.С. Булах, Р.В. Павелків). Отже, рефлексуючі системи – це системи, що дозволяють дитині описувати свою поведінку і використовувати отриманий опис, як правило, принцип, алгоритм у ході подальших подій. Рефлексивна дія спрямована на встановлення дітьми підстав власних учинків, а не особливостей їх перебігу [9].

Загалом, рефлексія дає можливість глибокого аналізу ситуації спілкування, обґрунтування мотивації вчинків партнерів, встановлення та регулювання однакових моральних вимог щодо себе та партнера. Суб'єкту з розвинутою рефлексією властиві, перш за все сумніви щодо власної позиції та моральних якостей, прагнення до обґрунтування свого вчинку. В ситуації, що передбачає вибір між своїми інтересами та благополуччям іншої людини рефлексія дозволяє суб'єкту поглибити не тільки знання про себе, але й про психологію іншого, оцінити його стан як менш сприятливий порівняно зі своїм, робити припущення щодо можливої реакції партнера на його дії. При цьому совість як вторинна рефлексія проявляється в формі усвідомлення значення здійснюваних вчинків щодо інших людей. Совість морально розвинутої особистості характеризує почуття незадоволеності собою, прагнення до самовдосконалення, почуття відповідальності за неблагополуччя інших людей.

Підкреслимо, що розвинута особистісна рефлексивність не означає ігнорування власних інтересів. Навпаки, суб'єкт – суб'єктні відносини передбачають психологічну єдність партнерів, у якій розгортається їх творче взаємозбагачення. Такі відносини передбачають емоційну й особистісну відкритість партнерів, психологічний настрій на актуальний стан один одного, щирість, довір'я і безпосередність у вияві почуттів та душевних станів. Необхідною умовою суб'єктного сприймання іншої людини є моральна рефлексія. Вона дозволяє людині відчувати себе суб'єктом власної активності, волі, переживань. Власне Я при цьому виступає як унікальне, а це робить можливим таке ж сприймання іншого як унікальної особистості.

Другим важливим завданням рефлексії є її здатність зробити людське Я об'єктом власного дослідження та управління. Так формуються уявлення людини про свої моральні якості, можливості, їх оцінка та значущість. Інша людина при цьому також постає у якості об'єкта, оскільки пізнання якостей іншого та їх порівняння зі своїми дозволяє людині окреслити межі свого Я, свого власного внутрішнього світу, усвідомити свої відмінності від інших. Обидві функції рефлексії є взаємопов'язаними і необхідними у будь-якій ситуації морального вибору [7; 12; 14].

Аналіз процесу присвоєння дитиною моральної вимоги, набуття нею статусу особистісної норми неможливий без розкриття механізмів цих процесів. Одним з головних механізмів розвитку моральної свідомості та самосвідомості є моральна рефлексія, яка забезпечує дитині пізнання основних явищ, фактів індивідуального життя, а також забезпечує моральній свідомості можливість пізнати головну складову моралі – моральну діяльність.

Для нашого дослідження особливий інтерес становлять питання розвитку моральної рефлексії. Це поняття належить до сфери порівняно нових дефініцій. Аналіз історії формування наукової психологічної думки показує, що питання моральної рефлексії, незважаючи на його актуальність, належить до маловивчених як в етиці, так і в психології. Як підкреслює Е.А. Курносикова, інтенсивне зростання експериментальних і теоретичних досліджень, присвячених вивченню рефлексивних механізмів, ще не привело до чіткого виокремлення такого типу рефлексії, як рефлексія моральна. Виділення даного механізму в самостійну сферу аналізу відбулося тільки в останній період [9].

Думки щодо ролі і сутності моральної рефлексії ми знаходимо в роботах Л.С.Виготського. Висуваючи ідею «самооформлення» особистості, він підкреслює значимість не тільки первинних та вторинних елементів індивідуальної структури особистості (задатків, набутих ознак), але й акцентує увагу на “третинних умовах”, пов'язаних з духовним світом людини. Мова йде про рефлексію, яка реалізується в етичних нормах, у тих чи інших принципах поведінки. Як зазначає М.Г.Ярошевський, ідеї Л.С.Виготського про моральну

рефлексію могли сформуватися в плідотворну форму, дякуючи подоланню крайності двох методологій – натуралістичної й інтенціональної, крайностях об'єктивізму і суб'єктивізму [5; 18].

Аналіз сутності і функцій моральної рефлексії ми знаходимо в роботах І.Д. Беха. Автор перш за все зупиняється на значимості цього психологічного конструкта. Він зазначає, що аналіз моральної активності особистості передбачає пошук опосередковуючої ланки, яка пов'язує моральну сферу особистості з психікою інших людей, і, з іншого боку, виступає підґрунтям для логічних операцій морального мислення. Такою опосередковуючою ланкою в моральній свідомості і виступає рефлексія. Її функціонування спрямовується на вирішення двох завдань: пізнання іншого і зумовлювання власних дій. Перехід від рефлексії до вчинку передбачає, що вона виступає у свідомості людини, як один із інструментів вибору. Саме рефлексія забезпечує формування певного мотиву. Маючи нормативно-імперативний спонукальний характер, вона веде мотив через лабіринти вибору, що має безпосередньо практичний сенс. Необхідність вибору з бажаного і необхідного, цікавого і небезпечного, корисного і нудного – постійний атрибут нашої життєдіяльності. В ситуаціях морального вибору рефлексія є не стільки зосередженням на собі, скільки засобом пізнання та об'єктивації образу іншої людини. Реалізація особистісно значущих цілей, яку забезпечує саморегуляція поведінки, передбачає в першу чергу, не власне благо, а благо іншої людини, яка сприймається як цілісна особистість [2].

Моральної свідомості немає без самосвідомості. Тільки постійно оцінюючи і переоцінюючи себе, аналізуючи себе в минулому і в теперішньому, людини формує моральні орієнтації. Отже, рефлексія – невід'ємна форма і здатність моральної свідомості. В акті рефлексії, у рефлексивній діяльності здійснюється самопізнання моральної свідомості, моральне самопізнання. Моральна дія не завжди здійснюється через акт рефлексії. Але її виникнення завжди зумовлене нею. Це дає підстави стверджувати, що моральна рефлексія – це “процесуальна сторона моральної свідомості”, інтегральні функціонуючі якості всієї системи моральної свідомості особистості, “міра її сформованості”, що знаменує досягнення суб'єктом саморегулятивного рівня морального розвитку.

Таким чином, особлива роль належить моральній рефлексії у процесах саморегуляції поведінки і у з'ясуванні питань морального розвитку особистості. Якщо людина діє відповідно до існуючих стандартів, яких вона не спроможна змінити, якщо в своїй поведінці вона лише відтворює загальне правило, то така поведінка не містить морального ставлення. Специфіка природи моральності саме в тому і полягає, що вона передбачає саморегуляцію поведінки. Для людини як морального суб'єкта характерне активне ставлення до дійсності, формування власної думки про неї, регуляція поведінки на основі вимогливості до себе та відповідальності [3; 7].

Усвідомлення та оволодіння власною поведінкою є основним показником сформованості особистості за Л.С. Виготським: „Ми тільки тоді можемо говорити про формування особистості, коли наявне оволодіння власною поведінкою”. Оволодіння є наслідком усвідомлення. Оволодіння власною поведінкою передбачає в якості передумови усвідомлення структури власних психічних операцій, а також „усвідомлення себе як певної цілісності”, суб'єкта думки та дії [4].

Розглядаючи проблему саморегуляції, варто зупинитись на диференціації понять „саморегуляція діяльності” та „саморегуляція поведінки”. Структура саморегуляції поведінки та саморегуляції діяльності має багато спільного. Крім того, поведінкові зміни, як і діяльнісні, втілюються і закріплюються у вчинках, у стосунках з іншими людьми. Змістовна ж система саморегуляції поведінки спрямована до іншого досвіду, ніж саморегуляція діяльності. Саморегуляція поведінки, або особистісна саморегуляція, пов'язана переважно з визначенням та корекцією своїх позицій у відносинах з оточуючими. В особистісній саморегуляції проявляється активно-дійове ставлення людини до себе та інших, її моральні та соціальні установки. Система саморегуляції поведінки визначає активну цілеспрямовану та конструктивну позицію людини як у повсякденному житті, так і в перспективі її розвитку [6].

Спробуємо з'ясувати специфіку моральної рефлексії як психологічного механізму саморегуляції поведінки. Зауважимо, що у розумінні поняття „психологічні механізми”, будемо дотримуватись визначення М.Й. Боришевського. Психологічний механізм виступає як феномен, який означає наявність стану оптимальних взаємовідносин і взаємодії між структурними елементами психологічної системи, що забезпечує її функціонування, становлення, розвиток. Подібної думки дотримується і А.С. Шаров „Психологічний механізм – це постійно діюча або така, що виникає ситуативно, цілісна психологічна система, яка забезпечує виконання тих чи інших регулятивних функцій”. При цьому ми враховуємо, що рефлексія має власні рушійні сили і одночасно виступає як провідний психологічний механізм у системі саморегуляції поведінки [17, с. 124].

Функції механізмів саморегуляції поведінки, за М.Й.Боришевським, виконують такі складові самосвідомості, як самооцінка, рівень домагань, соціально-психологічні очікування, образ “Я”, оціночні ставлення до оточуючих. На основі перерахованих виникають і поступово включаються в якості механізмів саморегуляції поведінки такі утворення, як моральні ідеали, переконання та інші суб'єктивно значущі еталони особистості. Очевидно, що поява суб'єктивно значущих еталонів особистості можлива за умови її “відкритості світу” (В.Франкл), коли у неї з'являється можливість рефлексивного виходу за межі конкретної ситуації. Таким чином, сучасні моделі саморегуляції поведінки (М.Й.Боришевський, Д.А.Леонтєв, Ю.А.Міславський, А.С.Шаров) як обов'язковий компонент включають систему ціннісних та моральних орієнтацій особистості. Отже, оскільки основна площина руху особистості – морально-ціннісна, а стати особистістю – значить, по-перше, зайняти певну життєву, перш за все міжлюдську позицію; по-друге, достатньо усвідомлювати її та нести за неї відповідальність то і процеси особистісної моральної саморегуляції реалізуються у цій же площині [12; 14].

У більшості психологічних досліджень саморегуляції поведінки та морального розвитку основна увага звертається на засвоєння норм та усвідомлення власних переживань. При цьому припускають, що усвідомлення та оцінка власних почуттів, своєї позиції сприяє розумінню іншої людини, виникненню співчуття, співучасті. При цьому моральні норми в свідомості індивіда не повинні виступати лише у своїй суспільно-корисній функції, як умова життя суспільства. В цьому випадку вони є зовнішніми щодо особистості, такими що не торкаються глибин її Я”, можуть бути використані для досягнення корисних цілей. Натомість вони є передумовою міжособистісного спілкування орієнтованого на іншу людину як особистість незалежну від очікувань та вимог суб'єкта. Таке ставлення є виявом істинно моральної позиції, яка передбачає нагороду за здійснений вчинок лише у власній самосвідомості. Моральнісне ставлення до іншого – це вияв цікавості до нього та його дій, співчуття та різні форми просоціальної поведінки, яка є не способом самоствердження, а безпосереднім виявом ставлення до партнера по спілкуванню. Загалом, вченими доведено, що моральна рефлексія формується разом з особистістю, утворює принцип її буття і є невід'ємною частиною змісту Я індивіда, є необхідною умовою повноцінного міжособистісного спілкування, коли інший виступає у своїй цілісності і повноті, що дозволяє пережити відчуття спільності з ним, співчувати та допомагати йому.

Слід відмітити, що ставлення до іншого як до самоцінної та незалежної особистості, відмова від власних оцінок та інтерпретацій його лежить в основі гуманістичної та екзистенціальної психології. Так, К. Роджерс вводить поняття „прийняття інших”, Е.Еріксон – почуття довіри-недовіри до інших людей та світу, Е. Фром - потреба у встановленні зв'язків, Г.Олпорт – здатність до теплих, сердечних соціальних контактів.

Роботи С.Л.Рубінштейна та В.Франкла започаткували аналіз проблеми саморегуляції моральної поведінки з позиції “Я та інша людина” [13; 15]. У їхніх дослідженнях в змістовний контекст саморегуляції поведінки включаються такі елементи, як образ іншого та соціально-психологічні очікування. Поряд з усвідомленням „Я”, яке розуміється як центр особистості, провідною підвалиною особистісної сфери є „суб'єктивна форма ставлення до інших людей, так зване ставлення Я-інший”, що проявляється у вмінні співвідносити свою ситуацію і

ситуацію. Іншого, бажання свої і бажання іншого. Узагальнено це можна назвати здатністю “бути собою та іншим”. Присутність таких елементів в моделі саморегуляції поведінки дозволяє суб’єкту відображати особистісні якості партнера по спілкуванню, враховувати їх у власній поведінці. Соціально-психологічні очікування виконують функцію врівноважування та підтримання стану збалансованості між самосвідомістю особистості та її соціальним оточенням, виступають як чинник, що спонукає людину постійно враховувати можливі реакції з боку інших людей на дії та вчинки індивіда. Завдяки соціально-психологічним очікуванням процес саморегуляції моральної поведінки виявляється детермінованим не тільки внутрішніми утвореннями, які складають структуру самосвідомості особистості, але й також реальним досвідом спілкування, взаємодії з оточенням.

Висновки. Важлива роль рефлексії проявляється у забезпеченні критичного ставлення людини до себе., що дозволяє глибоко та адекватно усвідомити свої недоліки, суб’єктивні труднощі, відсутність або недостатню розвиненість моральних якостей. Повну та адекватну інформацію про власні якості та особливості людина отримує в результаті самопізнання. Рефлексія, на відміну від самопізнання, дає відповіді не тільки на констатуючі питання (наприклад, “Що я знаю про себе?”), а й на причинні (наприклад, “Чому я вчинив саме так?”). Тому саме рефлексія забезпечує регулюючу функцію образу “Я”.

Дякуючи моральній рефлексії, у людини здійснюється перехід від моральних цінностей до мотиву, а потім – до психічного і навпаки. Тобто моральна рефлексія забезпечує динамічність самосвідомості. Завдяки тому, що у рефлексії вільно поєднується моральне і психічне, позиція однієї людини й іншої, “пізнавально-відображувальне” і “нормативно-примусове” моральна рефлексія здатна проникати в найпотаємніші куточки моральної самосвідомості особистості що морально розвивається. Крім цього моральна саморефлексія є психологічним механізмом процесу становлення особистості та генезису її моральної самосвідомості забезпечуючи функціонування усіх складових системи саморегуляції моральної поведінки: цінностей, образу Я та самооцінки, рівня домагань та самоконтролю, концепції іншої людини. Це дозволяє вважати моральну рефлексію провідним психологічним механізмом розвитку моральної свідомості та самосвідомості особистості. Тому розвиток моральної рефлексії є важливим напрямом формування моральної свідомості, який повинен ретельно аналізуватися з точки зору його психологічного змісту.

Список використаних джерел

1. Аникина В.Г. Культурно-диалогический подход в психологическом исследовании рефлексии: философско-методологические основания / В.Г. Аникина // Психология. Журнал высшей школы экономики. – 2013. – Том 10. – № 2. – С.46-47.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка / І.С. Булах. – К., 2003. – 340 с.
4. Бодалев А.А. Психология личности / А.А. Бодалев. – М: МГУ, 1988. – 188 с.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. / Л. С. Выготский. – Т. 6. – М.: Педагогика, 1984. – 400 с.
6. Гордеева Н.Д. Роль рефлексии в построении предметного действия / Н.Д.Гордеева, В.П.Зинченко // Рефлексивные процессы и управления. – 2002. – Том 2. - № 2. – С.90-105.
7. Дробницкий, О. Г. Моральная философия : Избранные труды / О.Г. Дробницкий [Сост. Р. Г. Апресян]. – М.: Гардарики, 2002. – 523 с.
8. Зосимовский А.В. Критерии нравственной воспитанности / А.В. Зосимовский // Педагогика. – 1992. - № 12. – С.22 – 26.
9. Курносикова Е.А. Моральная рефлексия как феномен культуры: Дисс... канд. филос.наук: 09.00.05 – Саранск / Е.А. Курносикова. – 1996. – 205 с.

10. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-психологічний підхід / С.Д.Максименко. – К.: Вид-во «Дім і слово», 2013. – 592 с.
11. Махова М.Ю. Возрастные особенности рефлексивных механизмов нравственного сознания школьников. - Автореф дисс...канд. психол. наук: 19.00.07. / М.Ю. Махова – Л.,1991. – 19 с.
12. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: монографія / Р.В. Павелків. – Рівне.: Волин. обереди, 2004. – 248 с.
13. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды: Основы онтологии, логики и психологии / С.Л. Рубинштейн // Отв.ред. А.В.Брушлинский, В.А.Кольцова. – М.: Наука, 1997. – 462 с.
14. Савчин М. В. Моральна свідомість та самосвідомість особистості: Монографія / М.В. Савчин. – Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – 288 с.
15. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М., Прогресс, 1990. - 370 с.
16. Чеснокова И. И. Проблемы самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. – М. : Наука, 1997. – 143 с.
17. Шаров А.С. Ограниченный человек: значимость, активность, рефлексия: монография / А.С. Шаров – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2000. – 358 с.
18. Шрейдер Ю.А. Человеческая рефлексия и две системы этического сознания / Ю.А. Шрейдер // Вестник философии. – 1990. - № 7. – С.32-41.

References

1. Anikina V.G. Kul'turno-dialogicheskij podhod v psihologicheskom issledovanii refleksii: filosofsko-metodologicheskie osnovaniya / V.G. Anikina // Psihologija. Zhurnal vysshej shkoly jekonomiki. – 2013. – Tom 10. – № 2. – S.46-47.
2. Beh I. D. Osobystist' u prostori duhovnogo rozvytku : navch. posib. / I. D. Beh. – К. : Akademvydav, 2012. – 256 s.
3. Bulah I. S. Psihologija osobystisnogo zrostantnja pidlitka / I.S. Bulah. – К., 2003. – 340 s.
4. Bodalev A.A. Psihologija lichnosti / A.A. Bodalev. – М: MGU, 1988. – 188 s.
5. Vygotskij L. S. Sobranie sochinenij: V 6-ti t. / L. S. Vygotskij. – Т. 6. – М.: Pedagogika, 1984. – 400 s
6. Gordeeva N.D. Rol' refleksii v postroenii predmetnogo dejstvija / N.D.Gordeeva, V.P.Zinchenko // Refleksivnye processy i upravlenija. – 2002. – Tom 2. - № 2. – S.90-105.
7. Drobnickij O. G. Moral'naja filosofija : Izbrannye trudy / O.G. Drobnickij [Sost. R.G. Apresjan]. – М.: Gardariki, 2002. – 523 s.
8. Zosimovskij A.V. Kriterii nrvstvennoj vospitannosti / A.V. Zosimovskij // Pedagogika. – 1992. - № 12. – S.22 – 26.
9. Kurnosikova E.A. Moral'naja refleksija kak fenomen kul'tury: Diss... kand. filos.nauk: 09.00.05 – Saransk / E.A. Kurnosikova. – 1996. – 205 s.
10. Maksymenko S.D. Psihologija uchinnja ljudyny: genetyko-psihologichnyj pidhid / S.D.Maksymenko. – К.: Vyd-vo «Dim i slovo», 2013. – 592 s.
11. Mahova M.Ju. Vozrastnye osobennosti refleksivnyh mehanizmov nrvstvennogo soznaniya shkol'nikov. - Avtoref diss...kand. psihol. nauk: 19.00.07. / M.Ju. Mahova – Л.,1991. – 19 s.
12. Pavelkiv R.V. Rozvytok moral'noi' svidomosti ta samosvidomosti u dytjachomu vici: monografija / P.V. Pavelkiv. – Rivne.: Volyn. oberegy, 2004. – 248 s.
13. Rubinshtejn S.L. Izbrannye filosofsko-psihologicheskie trudy: Osnovy ontologii, logiki i psihologii / S.L. Rubinshtejn // Otv.red. A.V.Brushlinskij, V.A.Kol'cova. – М.: Nauka, 1997. – 462 s.
14. Savchyn M.V. Moral'na svidomist' ta samosvidomist' osobystosti: Monografija / M.V. Savchyn. – Drogobych: RVV DDPY imeni Ivana Franka, 2009. – 288 s.
15. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla / V. Frankl. – М., Progress, 1990. - 370 s.

16. Chesnokova I. I. Problemy samosoznaniya v psihologii / I.I. Chesnokova. – M. : Nauka, 1997. – 143 s.
17. Sharov A.S. Ogranichennyj chelovek: znachimost', aktivnost', refleksija: monografija / A.S. Sharov – Omsk: Izd-vo OmGPU, 2000. – 358 s.
18. Shrejder Ju.A. Chelovecheskaja refleksija i dve sistemy jeticheskogo soznaniya / Ju. A.Shrejder // Vestnik filosofii. – 1990. - № 7. – S.32-41.

Резюме. В статье освещается роль рефлексии как центрального психологического механизма в развитии нравственного сознания и самосознания личности. Отмечено, что нравственная активность личности невозможна без рефлексии, которая связывает нравственную сферу личности с психикой других людей, выступает основой для логических операций морального мышления. Подчеркнуто, что функционирование рефлексивных механизмов направляется на решение двух задач: познание другого и обуславливание собственных нравственных действий и поступков. Обоснована значимость рефлексивных действий в процессе реализации человеком нравственного поведения, выделены и охарактеризованы в пределах личностного аспекта рефлексии ее особый подвид - моральный рефлексию.

Ключевые слова: личность, рефлексия, моральная рефлексия, моральное сознание, моральное самосознание, моральный поступок, моральное поведение, саморегуляция поведения.

Summary. The article deals with the role of reflection as a central psychological mechanism in development of personality moral consciousness and self-consciousness. It is noted that moral activity of personality isn't possible without reflection which connects personality moral sphere with psychics of other people and acts as a basis for logical operations of moral thinking. It is emphasized that functioning of reflexive mechanisms is directed at solving of two tasks, namely cognizing of the other and predetermining of own moral actions and deeds. The value of reflexive actions in the process of implementing moral behavior of a person is grounded; the special subtype of reflection such as moral reflection is pointed out and characterized in the frame of personality aspect of reflection. The main attention is paid to the fact that moral reflection provides possibility of cognition of main phenomena, facts of individual life for a child; as well as possibility of cognition of moral activity as a main component of moral for moral consciousness. The significance and specifics of moral reflection in the process of behavior self-regulation is found out as well as in the issues of personality moral development. It is demonstrated that reflection as well as moral reflection are formed along with personality, forms principle of its being and it is inseparable part of contents of I-individual, it is necessary condition of complete interpersonal communication while other acts in his/her unity and completeness which allows to relive the feeling of unity with him/her, sympathize and help him/her.

Key words: personality, reflection, moral reflection, moral consciousness, moral self-consciousness, moral deed, moral behavior, behavior self-regulation.

УДК 159.9:37

М.М. АВГУСТИЮК

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ІЛЮЗІЇ ЗНАННЯ В МЕТАКОГНІТИВНОМУ МОНІТОРИНГУ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті подані узагальнені результати аналізу теоретичних та експериментальних досліджень метакогнітивного моніторингу як аспекту метапізнання. Охарактеризовані отримані під час експериментального дослідження зовнішні чинники, що впливають на метакогнітивний моніторинг, сприяючи або перешкоджаючи його об'єктивності. Зокрема, звертається увага на вид інформації, рівень її складності та обсяг, а також тип тестової

З М І С Т

<i>Передмова</i>	3
Павелків Р.В. Роль рефлексивного механізму та особливості його функціонування у сфері моральної свідомості та самосвідомості.....	4
Августюк М.М. Особливості прояву ілюзії знання в метакогнітивному моніторингу навчальної діяльності.....	11
Бедюк М.В. Особливості реалізації програми «Психологічна допомога бійцям ато та їхнім сім'ям»	18
Безушко С.А. Психологічний аналіз уявлень про самореалізацію сучасної молоді жінки:гендерний аспект.....	22
Бенькевич Г.А. Здоров'я і хвороба в античному і сучасному розумінні.....	27
Бігунов Д.О. Принципи комунікації, необхідні для уникнення комунікативного конфлікту	32
Борейчук І.О., Нечидюк М.В. Комунікативна толерантність як умова профілактики ксенофобії	38
Демчук О.О., Воробйов А.М. Психологія життя як парадигма життєтворчості.....	43
Дзвінчук Ю.В. Професійна мобільність медичних сестер як фактор їх успішної професійної діяльності	48
Дучимінська Т.І. Психологічна діагностика особистісної безпорадності.....	52
Жарікова С.Б. Концептуальні основи організації психологічних служб в лікувальних закладах	56
Івашкевич Е.З., Хупавцева Н.О. Визначення структури соціального інтелекту педагога в парадигмальному просторі соціо-культурного психологічного підходу.....	62
Івашкевич І.В. Характеристика підструктур особистості та визначення складових професійної компетентності юриста.....	66
Кихтюк О.В., Пастрик Т.В. Психологічні проблеми осіб із відносно позитивним статусом.....	71
Корчакова Н.В. Истоки длительных форм просоциального поведения.....	76
Коширець В.В. Психологічна підготовка населення до надзвичайних ситуацій в системі основних заходів цивільного захисту	80
Крюкова Л.В. Емоції першокласника як умова збереження психічного здоров'я школяра	84
Кулаков Р.С. Психологічні засоби оптимізації процесу професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці.....	88
Кулакова Л.М. Засоби та прийоми формування почуття власної гідності у молодшому шкільному віці в умовах навчальної діяльності.....	98
Лісова О.С., Павлінська Є.О. Індивідуально-психологічні фактори здорового сну сучасних студентів.....	110
Луцик Г.О. Структурний аналіз готовності майбутніх психологів до роботи з девіантними підлітками	116
Лянцевич А.В. Кризисні переживання в умовах депривації потребностей основних особистісних характеристик.....	121
Магдисюк Л.І. Якість життя особистості в період виходу на пенсію.....	131
Мушкевич М.І. Практична психологія в роботі із учасниками ато	136
Назар Х.Г. Дослідження психологічних особливостей здоров'я студентської молоді відповідно до основних аспектів спрямованості їхньої діяльності.....	142
Новак-Мазепа Х.О. Профілактика синдрому емоційного вигорання у роботі медичної сестри.....	147
Ногачевська І.О. Асоціативне сприймання поетичного тексту як особливий сугестивний вплив на читача	152
Оксентюк Н.В. Становлення психологічно здорової особистості: роль позитивної психології.....	157
Павелків В.Р., Мовчанець В.І. Вплив субкультур на агресивність особистості.....	163

Павлов І.В. Образ отца и идентификация с ним у юношей и девушек из полных и неполных семей.....	169
Пилипака Ю.І., Романюк В.Л. Стрес як загальний адаптаційний синдром та психічне здоров'я особистості.....	177
Рудь Г.В. Психологічні особливості переживання особистістю кризи середнього віку	182
Савенко Д.О. Фактори формування світосприйняття жінки-матері	189
Сойко О.В., Литвин Н.І. Роль гри в психолого-педагогічній реабілітації дітей з особливими потребами.....	194
Сторож О.В. Роль тривожності у розвитку творчої соціалізації особистості.....	199
Федоренко Р.П., Лех Т.Л. Особливості виникнення суїцидальних намірів в учасників ато, детермінованих сімейною ситуацією.....	205
Фенина О.Я. Екологія бізнесу і психічне здоров'я	210
Хильчук Ю.Ю., Грицюк І.М. Особливості прояву страхів у дітей учасників ато.....	215
Хлівна О.М. Тривожність та страх в психодіагностичному полі клінічної психології: молодший шкільний вік	219
Целюк Т.Л. Взаємозв'язок психологічного благополуччя та стресостійкості особистості... ..	224
Шаповал І.М. Психологічні чинники формування професійної ідентичності студентів-психологів.....	228
Шевчук О.А. Профілактика стресогенності та перевтоми старшокласників загальнонавчального закладу в психолого-валеологічному контексті	235
Шкарлатюк К.І. Психологічна експертиза фахівців екстремальних професій	243
Відомості про авторів	248

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 6

Заснований у 2013 р.

Редактор збірника **Павелків Р.В.**
Відповідальний за підготовку збірника до видання **Безлюдна В.І.**
Технічний редактор **Суходольський В.І.**
Комп'ютерна верстка **Осипчук О.П.**

Здано до набору 04.04.2016 р. Підписано до друку 07.04.2016 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Замовлення № 27042015 Наклад 100

Видавець: О. Зень
Свідоцтво РВ №26 від 6 квітня 2004 р.
пр. Кн.Романа, 9/24, м. Рівне, 33022
тел.: 24-45-09; 068-02-50-674
olegzen@ukr.net

Виготівник: ТзОВ “Дока центр”
Свідоцтво РВ № 54 від 09 вересня 2011 р.
33000 м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 20,
тел. 068-14-57-674
e-mail: dokacentr@mail.ru

П - 86 **Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 6. – Рівне:
РДГУ, 2016. – 252 с.**

ISBN 978-617-601-141-5

Збірник наукових праць містить статті які відображають теоретичні та практичні аспекти найважливіших проблем психологічної науки.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 316.627:159.9

ББК 88